

13. **Пирумова Н. М.** Александр Герцен – революционер, мыслитель, человек / Н. М. Пирумова. – М.: Мысль, 1989. – 254 с.
14. **Рейхель М. К.** Отрывки из воспоминаний М. К. Рейхель и письма к ней А. И. Герцена / М. К. Рейхель. – М.: Издание Л. Э. Бухгейм, 1909. – 128 с.
15. **Татищев С. С.** Революционное движение в России. 1861-1881 гг. Записка, составленная по Департаменту полици / С. С. Татищев. – Б.м., б.г. – 310 с.
16. **Шашков С. С.** Русские реакции / Собр. соч. С. С. Шашкова. – Т. 2, кн. 4 / С. С. Шашков. – СПб.: Издание О. Н. Поповой, 1898. – С. 225-442.
17. Эпоха Николая I / Под ред. М. О. Гершензона. – М.: Издание Книгоиздательского товарищества «Образование», 1910. – 187 с.

Надійшла до редкол.: 14.03.2018

УДК : 94 : 329 (477. 4+470+571) «18/19»

DOI: 10.15421/23183

Ставлення та дії верхівки Російської імперії щодо українських політичних партій у Наддніпрянщині наприкінці XIX – початку XX ст.

Сарнацький О. П.

Запорізький національний технічний університет

Висвітлено ставлення та дії царя і центральної влади Російської імперії щодо діяльності політичних сил, які очолювали український національно-визвольний рух у Наддніпрянщині наприкінці XIX – початку XX ст.

Ключові слова: центральна влада; губернатор; генерал-губернатор; Південно-Західний край; циркуляри; накази; українські політичні партії; репресії

Освещено отношение и действия царя и центральной власти Российской империи относительно деятельности политических сил, которые возглавляли украинское национально-освободительное движение в Приднепровье в конце XIX – начале XX вв.

Ключевые слова: центральная власть; губернатор; генерал-губернатор; Юго-Западный край; циркуляры; приказы; украинские политические партии; репрессии

In this article, based on the publications of domestic researchers, whose works continue to be the main components of the subject matter, as well as pre-revolutionary archival sources, the author highlights the attitude and actions of the tsar and central government of the Russian Empire as to the activities of the political forces that headed Ukrainian national-liberation movement in the Naddnieprianschina in the late nineteenth and early twentieth centuries. Governors, as part of the Ministry of Internal Affairs, were responsible for execution of all orders and circular letters. At the same time, similar, at the first glance, the mediation of the circular letters and the directions of the Ministry of Internal Affairs as to everything related to the Ukrainian national-liberation movement and the Ukrainian political parties is conditional and ghostly.

However, each of these orders was a legal basis for the suppression of any actions, which, according to the thought of the power violate «peace and tranquility» regardless of commitment. One of the first circular letter was the secret one subscribed by The Minister of the Internal Affairs on May 4, 1899, which was sent by the Police Department to the South-Western region in which it was reported that among the foreign delegates invited for the XI Archaeological Congress held this August in Kyiv were several professors and teachers who headed the Galician Ukrainophil Party. Then in the circular letter there was a corresponding reference to the general – governor. It noted the ho-stile attitude of the named party towards Russia, that it dreams about separation of Ukraine (Malorossia) and South Russian provinces from Russia, on the restoration of Poland and on the independent development, under the protection of the latter, of Ukraine. Therefore, the reading of abstracts and messages in Ukrainian (Malorossian) was considered undesirable. All the next circular letters and orders of the tsar and central authorities of the Russian Empire at the beginning of the twentieth century differed little from the previous ones. This was especially evident during the First Russian Revolution of 1905–1907, the Stolypin reaction and in the future.

Keywords: central power; governor; governor-general; South-Western region; circular letter; orders; Ukrainian political parties; repressions

Питання, пов'язані з національно-визвольним рухом в Наддніпрянській Україні наприкінці ХІХ – початку ХХ ст., привертають значну увагу сучасних вітчизняних науковців. Активно, зокрема, досліджуються поява, розвиток та діяльність українських політичних партій, які виникли в Україні саме в цей період. До сучасних розвідок з цього питання можна зарахувати публікації в наукових збірниках і журналах, окремі праці таких авторів, як П. Шморгун [36], І. Курас, [15; 16], В. Сарбей [26], Ю. Лавров [17], В. Солдатенко [29], В. Борисенко [2], М. Козицький, О. Поліщук [13], О. Голобуцький, В. Кулик [5], В. Колесник, О. Рафальський, О. Тимошенко [14], В. Головченко [6], Ф. Турченко [31], І. Калмакан, О. Бриндак [12], С. Наумов [22; 23], Т. Бевз [1], А. Павко [24], В. Стрілець [30], А. Голуб [7], Р. Ветров, С. Донченко [3], С. Світленко [28], О. Висоцький [4], С. Донченко [9], І. Михальський [20], а також сучасні колективні праці з історії України [10; 11; 25], у яких висвітлено різноманітні аспекти діяльності українських партій Наддніпрянщини, що на той час очолювали національно-визвольний рух в Україні, починаючи від революційного напрямку і закінчуючи ліберально-демократичним. Крім того, майже в усіх наукових розвідках та публікаціях зазначених авторів обов'язково, хоч і різною мірою, показані утиски, які відчували на собі діячі та прихильники зазначених партій з боку царської влади.

Певне уявлення про ставлення та дії царської адміністрації краю щодо зазначених партій та їх представників в окреслений період можна скласти, розглядаючи різноманітну її діяльність відносно них. Вона мала як загальний, так і досить конкретний характер. Показ у загальному плані політики адміністрації царизму в Україні, яку вона здійснювала стосовно українського національно-визвольного руху та діяльності його представників, дало певне висвітлення її в останні роки в працях вітчизняних науковців – А. Чайковського і М. Щербака [32], О. Ярмиша [37], що сприяло дослідженню цього питання.

Значну увагу питанням різноманітної діяльності генерал-губернаторів в Україні, їх функціям тощо приділила в своїх працях В. Шандра, спираючись при цьому на доволі широку за обсягом історіографічну та джерельну основу [33; 34]. В них дослідниця переконливо доводить, що всі дії, методи та засоби проведення ними відповідної політики у життя об'єднувала одна з головних цілей – зросійщення цих прикордонних територій імперії та приведення їх до російського зразка. Питанням ролі губернаторів у державному механізмі Російської імперії та національної політики царизму, яку вони проводили в Україні, присвячені монографія Н. Щербак [36], а також окремі дисертації, в яких опосередковано висвітлюється і проблема, що розглядається [8; 27]. Діяльності самодержавної адміністрації в Україні в загальному плані у зв'язку з так званим «українським питанням» [18; 21], а також дослідженню звітів губернаторів цареві як джерела по вивченню взаємовідносин центральної та місцевої влади в Росії [19] у другій половині XIX – на початку XX ст. приділяють увагу і сучасні російські дослідники. Разом із тим, ставлення, дії та вказівки верхівки Російської імперії на місце стосовно діяльності політичних сил і їх лідерів, які очолювали український національно-визвольний рух наприкінці XIX – початку XX ст. у Наддніпрянщині, та різні їх складові й на сьогоднішній день є маловивченими.

Одним із головних завдань царської адміністрації та її керівництва в так званих «малоросійських губерніях» була боротьба з українським національно-визвольним рухом та його представниками. А з появою наприкінці XIX – початку XX ст. українських політичних партій, які робили спроби активізувати й очолити цей рух, це була і боротьба проти них.

Структура адміністративного апарату, що здійснював каральну діяльність (адміністрація губерньська – повітова – діль-

нична – волосна – сільська), була характерною для всіх дев'яти українських губерній. Однак три з них: Київська, Подільська й Волинська були об'єднані у так званий Південно-Західний край. Очолював його призначений царем генерал-губернатор, який і був вищим представником верховної влади у ввірених йому губерніях. Губернатори цих трьох губерній були йому підлегли. У кінці XIX – на початку XX ст. цю посаду займали генерали М. Драгомиров, М. Клейгельс, В. Сухомлинов, І. Дрентельн та Ф. Трепов, причому М. Драгомиров і В. Сухомлинов суміщали цей пост із посадою командувача військ Київського військового округу [37, с. 56]. А оскільки саме губернатор був тією ключовою особою, яка в системі адміністративного апарату царизму очолювала дії влади на місцях, на його діяльність і необхідно звернути першочергову увагу при висвітленні зазначеного питання. Разом із тим саме наприкінці XIX – початку XX ст. царизм розширив повноваження губернаторів, бажаючи посилити їх владу саме в напрямі нарощування карально-поліцейських функцій [37, с. 29]. Це зі свого боку відбивало основну лінію у внутрішній політиці самодержавства в умовах зростаючого революційно-визвольного руху в країні. Широкі каральні права, розгалужений могутній апарат, на який спирався губернатор, використовувались ним найперше для боротьби з реальними і навіть потенційними супротивниками існуючого ладу [37, с. 31].

У цілому ж губернатори, як чиновники Міністерства внутрішніх справ, повинні були точно виконувати всі його накази та циркуляри. Разом із тим подібна, на перший погляд, опосередкованість циркулярів і вказівок Міністерства внутрішніх справ стосовно всього, що було пов'язане з українським національно-визвольним рухом та українськими політичними партіями, є досить умовна і примарлива. Адже кожне з таких розпоряджень було законною підставою для придушення будь-яких дій, що на думку влади порушували «громадський спокій та безпеку» – незалежно від того, хто їх учиняв.

4 травня 1899 р. Департамент поліції надіслав начальнику Південно-Західного краю таємний циркуляр за підписом міністра внутрішніх справ, у якому сповіщалося, що серед іноземних делегатів, запрошених на XI Археологічний з'їзд у Києві в серпні поточного року, знаходяться декілька професорів та учителів, які очолюють Галицьку українофільську партію. Вони дали згоду приїхати на з'їзд за умови, що їм дозволять читати реферати та брати участь у публічних

читаннях винятково «малоросійською українською мовою». А далі в циркулярі містилась відповідна щодо цього вказівка генерал-губернатору: «Беручи до уваги ворожий Росії характер названої партії, що мріє про відокремлення Малоросії і південноросійських губерній від Росії, про відновлення Польщі та про самостійний, під протекторатом останньої, розвиток України, я визнаю читання малоросійською мовою не бажаним, про що й маю честь повідомити Ваше Високе Превосходительство, з метою вжиття відповідних у зв'язку з цим заходів» [38, спр. 35, арк. 1]. 8 травня ц. р. начальник краю зробив відповідні вказівки з цього приводу підлеглому йому київському губернатору для вжиття ним потрібних заходів [38, спр. 35, арк. 2].

І лише після втручання в цю справу голови з'їзду графині П. С. Уварової та надання нею відповідного клопотання міністру освіти подібна заборона була лише частково відмінена під особисту відповідальність місцевої адміністрації та голови з'їзду. 24 червня 1899 р. Департамент поліції надіслав новий таємний циркуляр з цього приводу, в якому вказувалося, що «Таємний Радник Боголепов... визнав би за можливе дозволити вживання галицької мови в особо призначених для цього Вченим комітетом з'їзду приватних засіданнях з тим, щоб такі засідання не були публічними і щоб доступ до них було відкрито лише обмеженій кількості членів з'їзду, приблизно для 25 осіб на кожне засідання, і при цьому під особисту відповідальність адміністрації та голови з'їзду» [38, спр. 35, арк. 3]. А далі міністр внутрішніх справ робив своє резюме: «Я визначаю можливим вживання галицької мови в приватних засіданнях XI Археологічного з'їзду на вищезгаданих умовах, про що й повідомити начальника краю» [38, спр. 35, арк. 3].

Найбільш загальна характеристика та оцінка подій і найважливіших явищ суспільного життя, що надавалася самодержавству, містилася головним чином у щорічних звітах губернаторів. При цьому вищі сановники Міністерства внутрішніх справ «рекомендували» губернаторам, якими мають бути такі звіти, що і як треба писати, коли їх треба подавати цареві і кому ще їх треба надсилати. Так, у циркулярі міністра внутрішніх справ до губернаторів «Про річні всепідданійші звіти губернаторів» від 20 лютого 1901 р. наголошувалося, що при складанні звітів необхідно «керуватися ... програмою складання звітів..., особливо пам'ятаючи при цьому, що всепідданійші звіти Начальників губерній та областей повинні бути стислими і докладними, у всіх частинах відповідні з істиною зображення життя губернії за звітний рік; і

вживати всіх заходів для того, щоб... звіти Ваші були представлені Його Імперській Величності своєчасно.

Але при цьому я не можу... не висловити побажання..., щоб про пропозиції Губернаторів... сповіщалося у підлеглих центральній установі». Далі в циркулярі вказувалося про заборону публікації в пресі оцінок за звіти, котрі виставляв імператор, без дозволу на те міністра внутрішніх справ [39, спр. 97, арк. 4].

Циркуляри з Департаменту поліції навесні 1902 р. надходили харківському і полтавському губернаторам з наказом установити громадський спокій і безпеку у відповідних губерніях всіма необхідними для цього заходами у зв'язку з селянськими заворушеннями і виступами, що охопили на той час 337 сіл із населенням понад 150 тис. осіб [10, с. 43]. На придушення цього масового руху, активізованого, зокрема, широкою пропагандистською діяльністю серед селян членів РУП, гуртків есерів в Україні та РСДРП у цих губерніях [11, с. 294], царизм кинув кілька десятків батальйонів піхоти і кінних козачих сотень, а очолили всі каральні дії проти селян безпосередньо самі губернатори. Ці селянські виступи настільки занепокоїли царський уряд, що на місце подій прибув сам міністр внутрішніх справ та шеф жандармів фон Плеве [10, с. 43].

Масовість селянських виступів у Полтавській та Харківській губерніях навесні 1902 р. настільки насторожила владу, що примусила її переглянути певні моменти своєї діяльності в бік надання значно ширших повноважень та каральних функцій керівництву місцевої адміністрації. 15 липня 1903 р. Департамент загальних справ Міністерства внутрішніх справ надіслав на місця губернаторам два таємні циркуляри за № 17 і № 18. У першому з них губернаторам нагадувалося про їх обов'язки, згідно з законом, надавати відповідним міністрам оперативну інформацію про всі доглянуті на місцях неправильні та незаконні дії, а також про невідповідність своєму призначенню з різних причин чиновників усіх відомств, які знаходились на службі в губернії. Крім цього, про подібні факти губернаторів зобов'язували також доносити і в Міністерство внутрішніх справ.

У другому циркулярі за № 18 губернаторам сповіщалося про «высочайшее соизволение» у майбутньому безпосередньо надавати всепідданіші донесення на ім'я царя про найбільш важливі події та справи в губерніях. При цьому про випадки надзвичайні сповіщати без зволікання у будь-який час. Одночасно з наданням

подібних донесень губернатори повинні були сповіщати про їх зміст і Міністерство внутрішніх справ. У циркулярі також вказувалося, що до цього подібними повноваженнями були наділені лише генерал-губернатори [40, спр. 417, арк. 2, 5-5 зв].

31 січня 1904 р. Міністерством внутрішніх справ було надіслано черговий циркуляр генерал-губернатору в Києві, де міністр внутрішніх справ фон Плеве сповіщав, що начальнику Київського губернського жандармського управління запропоновано особисто доповідати начальнику краю про всі найважливіші події та явища місцевого життя у ввіреній його нагляду губернії [41, спр. 12, арк. 1]. Така сама вказівка була надана і чинам корпусу жандармів щодо розшукових політичних відомостей. Стосовно інших губерній Південно-Західного краю в циркулярі вказувалося таке: «Що ж стосується інших губерній Південно-Західного краю, то про все, що заслуговувало на увагу, чини місцевих жандармських управлінь повинні робити повідомлення, подібні вищеназваним підлеглим губернаторам і, відповідно, цим шляхом забезпечується поінформованість Головного начальника краю про стан справ у ньому» [41, спр. 12, арк. 1]. Як видно з цього циркуляра, Київ і Київська губернія були на особливому рахунку в Міністерстві внутрішніх справ серед інших губерній цього прикордонного краю імперії, оскільки навіть про розшукові політичні відомості жандарми повинні були доповідати не київському губернатору, а безпосередньо генерал-губернатору краю. Про розвиток «українського руху» в цьому циркулярі не йдеться, але така думка, на наш погляд, незримо присутня.

Наступного дня, тобто 1 лютого 1904 р., на місця знову було надіслано цілком таємний циркуляр міністерства за підписом міністра внутрішніх справ фон Плеве під назвою «Про збільшення турбот адміністративної і поліцейської влади по охороні громадського спокою та безпеки». Надійшов цей циркуляр і до канцелярії генерал-губернатора Південно-Західного краю. До відома начальника цього краю доводилось, що за вказівкою царя місцеві адміністративна і поліцейська влади повинні були посилити свої турботи з охорони громадського спокою і безпеки в умовах, коли Росія вела війну з Японією. У ньому також наголошувалось, «аби ці влади нагально підтвердили підвідомчим їм чинам, щоб ними були застосовані всі належні заходи до забезпечення громадської тиші та спокою, а також до негайного припинення усіляких посягань на порушення державного по-

рядку, який завжди необхідний, а особливо важливого у важкий час боротьби із зовнішнім ворогом» [41, спр. 11, арк. 1].

Таємним циркуляром Міністерства внутрішніх справ від 2 лютого 1904 р. генерал-губернаторам і губернаторам сповіщалося, що цар дозволив надати можливість особам, які знаходились під гласним наглядом поліції за політичні злочини, загладити свою провину в рядах військ, що воювали за вітчизну. У циркулярі було зазначено: 1) право таких осіб вступати з дозволу підлеглої влади рядовими до війська; 2) Міністерство внутрішніх справ мало право давати подібний на те дозвіл, який був би погоджений з міністром юстиції; 3) припиняти стосовно цих осіб гласний поліцейський нагляд з усіма наслідками і відправляти їх на службу до війська на Далекий Схід [41, спр. 10, арк. 1-2а, 10]. Циркуляром Департаменту поліції від 12 березня 1904 р. для місцевої адміністративної і поліцейської влади, підписаним його директором Лопухиним, вказувалося, що 28 лютого 1904 р. цар дозволив використовувати війська на допомогу поліції для забезпечення державного порядку. І на випадок якихось непорозумінь між цивільною адміністрацією та воєнним начальством остаточним має бути рішення, яке прийме його військовий начальник, оскільки він «мав повну можливість цілком правильно оцінити на місці стан справи» [41, спр. 11, арк.6].

4 грудня 1904 р. міністром внутрішніх справ Святополком-Мирським було видано цілком конфіденційний циркуляр, який попереджував генерал-губернаторів і губернаторів, що питання загальнодержавного характеру не можуть розглядатися в громадських установах. У зв'язку з цим міністр наказував генерал-губернаторам і губернаторам «словесно переговорити з головою губернського земського зібрання про недозвіл протизаконного внесення на розгляд зібрання та обговорення ним питань загальнодержавних» [41, спр. 416, арк. 2] (підкреслення зроблені у самому джерелі. – Авт.). Подібні попередження, за виникнення такої потреби, мали б бути зроблені губернаторами і головами інших громадських зібрань у губерніях [41, спр. 416, арк. 2 зв].

Революційні події в країні на початку 1905 р. змусили міністра внутрішніх справ князя Святополка-Мирського надіслати генерал-губернатору Південно-Західного краю М. Клейгельсу таємний циркуляр від 14 січня 1905 р. У ньому у зв'язку з подіями, що охопили багато місцевостей, містився наказ підлеглим М. Клейгельсу губернаторам – київському, подільському та

волинському – не залишати у цей час ввірених їм губерній [42, спр. 56, арк. 5]. Показово, що якщо на початку 1905 р. самодержавство надавало вказівки своїм підлеглим на місця переважно з допомогою циркулярів, то вже восени того ж року накази надсилалися в основному телеграфами, що було свідченням очевидного переполоху в урядових колах.

24 жовтня 1905 р. завідувач політичної частини Департаменту поліції Рачковський надіслав генерал-губернатору в Києві урядову телеграму такого змісту: «Позбавлення волі за розслідуваннями в порядку положення про заходи щодо охорони державного порядку та спокою віднині повинно застосовуватися винятково до тих осіб, котрі своєю чітко виявленою діяльністю викликають безумовно серйозну підозру в здійсненні державних злочинів або в належності до них, і при цьому злочинна діяльність яких протягом вказаного в положенні про охорону строку може бути доведена з позитивністю і справа може бути направлена без зволікання строку арешту у формальному порядку, що вказаний ст. 1035 кримінального судочинства. Викладені вказівки товариша Міністра, який завідує поліцією, пропонується прийняти до неухильного керівництва» [43, спр. 417, арк. 11, 12].

Влада, налякана революцією, пішла на певні поступки. 21 жовтня 1905 р. височайшим наказом було проголошено деякі пом'якшення стосовно тих, хто був підданий адміністративним стягненням за незначні провини проти влади. Про це з Міністерства юстиції 25 жовтня 1905 р. надійшла на місця телеграма генерал-губернаторам та губернаторам, які повинні були видати відповідні розпорядження про оголошення цього наказу висланим [43, спр. 417, арк. 13]. 6 листопада 1905 р. на місця з Міністерства юстиції надійшла чергова телеграма про відміну арештів, що були накладені до 17 жовтня поточного року за порушення виданих обов'язкових постанов [43, спр. 417, арк. 17].

9 листопада 1905 р. Департамент поліції видав таємний циркуляр про те, що особи, які розшукувалися за адміністративне стягнення, підлягали звільненню від нього, а їх прізвища мали бути вилучені з циркулярів про розшук [43, спр. 417, арк. 19]. Разом із тим події, що розгорталися в країні в другій половині листопада 1905 р., змушували центральну владу знову посилювати систему існуючих адміністративних покарань і більш широко їх застосовувати. Так, 30 листопада 1905 р. управляючий Міністерства внутрішніх справ Дурново надіслав генерал-губернаторам

і губернаторам, у тому числі і начальнику Південно-Західного краю та підлеглим йому губернаторам, телеграму, в якій наказував підбурювачів і агітаторів негайно висилати під нагляд поліції без усяких судових розглядів. Якщо вони будуть звільнені судовою владою, то залишати їх під вартою. Усілякі вагання при виконанні попередніх настанов не повинні мати місця. Про прийняття цих вказівок до обов'язкового виконання управляючий міністерства просив телеграфувати двома словами – «буде виконано» на ім'я директора Департаменту поліції [44, спр. 471, арк. 3].

Надалі надсилались телеграми подібного змісту неодноразово. Так, у телеграмі від 3 січня 1906 р. сповіщалося: «Стверджуючи багаторазові свої вказівки, прошу безупинно і неослабно продовжувати найбільш енергійним чином переслідувати підбурювачів, які закликають селян до заколоту та знищення права власності на землі. Цих зловмисників належить всіма заходами всюди виявляти, незважаючи на громадське становище, та піддавати безумовному утриманню під вартою... Діяти в цьому напрямі твердо, без усіляких вагань. Не допускати утворення на селі таємних комітетів або селянських спілок і не дозволяти так званих селянських з'їздів» [44, спр. 471, арк. 5]. Усього з 30 листопада 1905 р. по червень 1906 р. на ім'я генерал-губернатора краю надійшло 11 телеграм з Міністерства внутрішніх справ та лист міністра за № 4 з попередженнями про необхідність дій з його боку, щоб покласти край аграрному безладдю та єврейським погромам [44, спр. 471, арк. 2].

Протягом першої половини 1906 р. наступ на опозиційні самодержавству кола продовжував тривати. Про якісь поступки в цей час визвольному рухові, в тому числі й національному, не могло бути й мови. Про це свідчить і одна з численних телеграм, що надходили для місцевої адміністрації з центру. 21 липня 1906 р. генерал-губернатору Південно-Західного краю надійшла термінова телеграма від міністра внутрішніх справ Столипіна такого змісту: «З метою уникнення неправдивих пліток повідомляю: Кронштадті минулої ночі заворушення мінної роти, придушені військами... Повторюю свою вимогу на випадок безладдя діяти рішуче, швидко, невблаганно» [44, спр. 247, арк. 39 зв.]. Наступного дня, тобто 22 липня 1906 р., надійшла нова телеграма з Міністерства внутрішніх справ генерал-губернатору краю В. Сухомлинову, в якій сповіщалося, що «комітети трудової групи і с.-д. фракції Державної Думи, ЦК с.-р. та РСДРП, селянська

та залізнична спілки спільно видали Маніфест до армії і флоту. За наказом міністерства належить застосовувати всі заходи до недопущення цих відозв до населення та посилити нагляд за друкарнями, щоб останні не захоплювалися революційним шляхом для друку відозв» [44, спр. 247, арк. 46-46 зв.].

У листопаді 1906 р. генерал-губернатору і губернаторам надійшли з Петербурга майже одночасно циркулярний лист міністра внутрішніх справ за № 13087/13251 і постанова Ради міністрів за № 1254 з приводу участі чиновників у різних політичних партіях, спілках, товариствах за підписом П. Столипіна. В обох цих документах державним чиновникам не заборонялося бути членами тих політичних партій, що підтримували урядову політику. Поряд із цим державним службовцям заборонялось брати участь у політичних організаціях і партіях протиурядового спрямування. Невиконання цих вказівок могло тягти за собою щодо них серйозні заходи покарання з боку начальства [45, спр. 701, арк. 4-4 зв.].

У подальшому наступ реакції продовжував тривати. 3 червня 1907 р. була розпущена II Державна дума. Уряд на чолі з П. Столипіним продовжував проводити в життя реакційну політику самодержавства. У день державного перевороту (тобто 3 червня 1907 р.) П. Столипін надіслав усім губернаторам шифровану телеграму, в якій наказував мобілізувати всі сили для «забезпечення порядку». Ряд губерній продовжували залишатися на воєнному стані або в стані надзвичайної чи посиленої охорони. У стані надзвичайної охорони в Україні перебував Бахмутський повіт Катеринославської губернії і Ялта Таврійської губернії, а в стані посиленої охорони – Катеринославська, Київська, Полтавська, Таврійська, Чернігівська, Херсонська губернії. Села, містечка і міста України заповнили козацькі сотні та військові команди [10, с. 181-182].

26 серпня 1907 р. на місця було надіслано циркуляр голови Ради міністрів П. Столипіна, де містилися вказівки про необхідність звільнення з державної служби осіб, які не поділяли поглядів уряду, а також тих, що були членами революційних партій [46, спр. 454, арк. 1]. Подібні вказівки голови уряду країни були підтримані і визначенням урядового Сенату від 11 червня 1908 р., в якому вказувалося, що «особи, які знаходяться на державній службі, не можуть належати до партій та політичних організацій, прагнення котрих направлені на протидію уряду, і

повинні бути звільнені з такої або вигнані з посади». Це визначення Сенату було доведено генерал-губернаторам та губернаторам на місцях циркуляром Міністерства внутрішніх справ уже від 16 червня того ж року [47, спр. 587, арк. 157]. А щоб подібна практика діяльності місцевої царської адміністрації не набувала широкого висвітлення в засобах масової інформації, 31 жовтня 1908 р. губернаторам також було надіслано новий цілком таємний циркуляр міністра внутрішніх справ П. Столипіна. У ньому заборонялося «державним службовцям без згоди і дозволу головного начальника відомства бесідувати з питань управління зі співробітниками газет і взагалі сторонніми особами, з допомогою яких зазначені бесіди можуть набути небажаного розголошення» [47, спр. 587, арк. 417].

Не забув Департамент поліції своїм таємним циркуляром від 29 вересня 1908 р. нагадати губернаторам і про читання публічних лекцій, рефератів, проведення подібних бесід. У циркулярі, зокрема, вказувалось: «Надаючи дозвіл на читання лекцій, рефератів, проведення бесід, представники адміністрації зобов'язані мати на увазі, що в дебатах, співбесідах, котрими зазвичай супроводжуються зібрання, особливо схильні брати участь представники лівих і революційних партій з метою демонстративного виступу проти існуючого державного ладу та авторитету урядової влади. У випадку подібних виступів неблагонадійних елементів і взагалі будь-яких спроб до відхилення від установленої програми та порушення порядку такі зібрання повинні бути негайно закриті» [47, спр. 587, арк. 367–367 зв.]. Циркуляр був надісланий на місця теж за підписом міністра внутрішніх справ П. Столипіна. І хоч у ньому не йшлося окремо про українські політичні партії та їх членів, які брали участь у таких заходах, подібне розпорядження, звичайно, стосувалося і їх.

До канцелярій генерал-губернатора і губернаторів, як і раніше, продовжували надходити так звані розшукові циркуляри Департаменту поліції для місцевої загальної поліції, в яких, поряд із розшуком членів інших нелегальних партій, з'являлися і прізвища представників українських політичних партій революційного спрямування – соціал-демократа Д. Донцова, а також А. Жука, М. Залізняка, В. Степанківського та ін. Так, наприклад, влітку 1908 р. до канцелярії генерал-губернатора Південно-Західного краю надійшов подібний розшуковий циркуляр Департаменту поліції від 31 липня 1908 р., в якому сповіщалося про розшук

Київським губернським жандармським управлінням В. Я. Степанківського. До циркуляра було додано фотокартку розшукуваного [47, спр. 587, арк. 256, 258 зв.].

Підводячи підсумок, треба зазначити, що конкретні напрями діяльності генерал-губернатора і губернаторів з охорони «порядку і спокою», основні об'єкти їхньої «уваги» вказувались головним чином у численних циркулярах Міністерства внутрішніх справ (переважна більшість їх видавалась Департаментом поліції, як правило, під грифом «таємно» або «цілком таємно»). Більшість із них мали загальний характер і стосувались придушення владою будь-яких виступів на місцях, і лише деякі безпосередньо стосувались того, як зобов'язана поводитися місцева адміністрація щодо «української партії». Разом із тим слід засвідчити, що більш активно вони діяли проти українських партій революційного та націонал-радикального спрямувань, а саме РУП, а потім «Спілки», УСДРП та гуртків українських соціалістів-революціонерів, які на той час ще не були об'єднані в єдину партію, а також УНП. У той же час різноманітна діяльність верхівки Російської імперії щодо українських політичних партій Наддніпрянщини у кінці XIX – на початку XX ст. і надалі потребує подальшого глибокого вивчення та висвітлення.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Бевз Т. А.** Між романтизмом і реалізмом (сторінки історії УПСР) / Т. А. Бевз. – Київ: ППІЕД НАН України, 1999. – 271 с.
2. **Борисенко В. Й.** До питання про Революційну Українську Партію / В. Й. Борисенко // Наукові праці з питань політичної історії : [зб. наук. праць / наук. ред. Горшков В. П. та ін.]. – Київ: Вид-во Київ. ун-ту, 1991. – Вип. 169. – С. 129-138.
3. **Ветров Р. І.** Політичні партії України в першій чверті XX століття (1900–1925 рр.) / Р. І. Ветров, С. П. Донченко. – Дніпропетровськ. – Дніпродзержинськ: Вид во «Поліграфіст», 2001. – 245 с.
4. **Висоцький О. Ю.** Українські національні партії початку XX століття: соціалістичний сегмент (УСДРП та УПСР в компаративістському вивченні) / О. Ю. Висоцький. – Дніпропетровськ: ДДФЕІ, 2001. – 160 с.
5. **Голобуцький О.** Український політичний рух на Наддніпрянщині кінця XIX – початку XX століття : Дослідження / О. Голобуцький, В. Кулик. – Київ: Смолоскип, 1996. – 124 с.
6. **Головченко В. І.** Від «Самостійної України» до Союзу визволення України : нариси з історії української соціал-демократії початку XX ст. / В. І. Головченко. – Харків: Майдан, 1996. – 190 с.
7. **Голуб А. І.** Європейські обрії української соціал-демократії (кінець XIX – перша половина XX ст.). / А. І. Голуб. – Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 1998. – 156 с.

8. **Грицак В. С.** Губернатор в державному механізмі російської імперії в другій половині XIX ст. (на матеріалах Харківської губернії): історико-правове дослідження: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права» / В. С. Грицак. – Одеса, 1999. – 21 с.
9. **Донченко С. П.** Ліберальні партії України (1900–1919 рр.) / С. П. Донченко. – Дніпродзержинськ: Видавничий відділ ДДТУ, 2004. – 379 с.
10. Історія Української РСР: у 8 т. / гол. редкол.: Кондуфор Ю. Ю. (гол. ред. [та ін.]) – Київ: Наук. думка, 1976 – Т. 4. – 1978. – 531 с.
11. Історія України: нове бачення: у 2 т. / О. І. Гуржій, Я. Д. Ісаєвич, М. Ф. Котляр та ін.; під ред. В. А. Смоля. – Київ: Наук. думка, 1995. – Т. 1. – 430 с.
12. **Калмакан І. К.** Виникнення та еволюція національної партійної системи в Україні в XX столітті / І. К. Калмакан, О. Б. Бриндак. – Одеса: Астропринт, 1997. – 192 с.
13. **Козицький М. Ю.** Національно-політична думка на Україні (кінець XIX – початок XX ст.) / М. Ю. Козицький, О. В. Поліщук // Наук. праці з питань політичної історії / наук. ред. Горшков В. П. [та ін.]. – Київ: Вид-во Київ. ун-та, 1992. – Вип. 172. – С. 3-14.
14. **Колесник В. Ф.** Шляхом національного відродження: національне питання в програмах та діяльності українських партій Наддніпрянщини. 1900–1907 / В. Ф. Колесник, О. О. Рафальський, О. П. Тимошенко. – Київ: Стило, 1998. – 226 с.
15. Курас І. Ф. М. І. Міхновський : постать на тлі епохи / І. Ф. Курас, Ф. Г. Турченко, Т. С. Геращенко // Укр. іст. журн. – 1992. – № 9. – С.76-91; № 10-11. – С. 63-79.
16. **Курас І. Ф.** Перший речник новітнього українського самостійництва (Микола Міхновський) / І. Ф. Курас // Історія України. – 2000. – № 6. – С. 3-14.
17. **Лавров Ю. П.** Виникнення і діяльність українських політичних партій / Ю. П. Лавров // «Українське питання» в Російській імперії (кінець XIX – початок XX ст.). – Київ: Інститут історії України НАН України. – К., 1999. – Ч. 2. – С. 248-444.
18. **Миллер А. И.** «Украинский вопрос» в политике властей и русском общественном мнении (втор. пол. XIX в.) / А. И. Миллер. – СПб.: Алтейя, 2000. – 281 с.
19. **Минаков А. С.** Всеподданнейшие отчеты губернаторов как источник по изучению взаимоотношений центральной и местной власти в России второй половины XIX – начала XX веков / А. С. Минаков // Отечественная история. – 2005. – № 3. – С. 170-175.
20. **Михальський І. С.** Джерела з історії українських політичних партій кінця XIX – початку XX ст. / І. С. Михальський. – Луганськ: Альма-Матер, 2003. – 343 с.
21. **Михутина И. В.** Украинский вопрос в России (конец XIX – начало XX века) / И. В. Михутина. – М.: Ин-т славяноведения РАН, 2003. – 288 с.
22. **Наумов С. О.** Братство тарасівців / С. О. Наумов // Укр. іст. журн. – 1999. – № 5. – С. 36-44.
23. **Наумов С. О.** Український політичний рух на Лівобережжі (90-і рр. XIX ст. – лютий 1917 р.) : моногр. / С. О. Наумов. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2006. – 344 с.
24. **Павко А. І.** Політичні партії, організації в Україні: кінець XIX – початок XX століть: зародження, еволюція, діяльність, історична доля. Кінець XIX – лютий 1917 р. / А. І. Павко. – Київ: Видавництво «Іван Федоров» 1999. – 248 с.
25. Політична історія України. XX ст.: у 6 т. / Редкол.: І.Ф. Курас (голова) [та ін.]. – Київ: Генеза, 2002–2003. – Т. 1 / [Ю. А. Левенец (кер.) та ін.]. – 2002. – 424 с.
26. **Сарбей В. Г.** «Українське питання» в Російській імперії очима дослідників початку і кінця XX століття / В. Г. Сарбей // Укр. іст. журн. – 1996. – № 2. – С. 35-46.

27. **Сініцький А. Ц.** Антиукраїнська політика російського самодержавства (1900–1914 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / А. Ц. Сініцький. – Київ, 1997. – 21 с.
28. **Світленко С. І.** Національне питання в програмах українських політичних партій початку ХХ ст. / С. І. Світленко // Українське питання в Російській імперії та Радянському Союзі (ХVІІІ – перша половина ХХ ст.) / за загл. ред. В. В. Іваненка. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 1998. – С. 66-73.
29. **Солдатенко В.** Революційна Українська Партія / В. Солдатенко, В. Кривошея // Віче. – 1998. – № 1. – С. 128-140.
30. **Стрілець В. В.** Українська радикально-демократична партія: витоки, ідеологія, організація, діяльність (кінець ХІХ століття – 1939 рік) / В. В. Стрілець. – Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2002. – 361 с.
31. **Турченко Ф. Г.** Микола Міхновський: Життя і Слово / Ф. Г. Турченко. – Київ: Генеза, 2006. – 320 с.
32. **Чайковський А. С.** За законом і над законом: З історії адм. органів і поліц.-жандарм. системи в Україні (ІХ – початок ХХ ст.) / А. С. Чайковський, М. Г. Щербак. – Київ: Україна, 1996. – 269 с.
33. **Шандра В. С.** Київське генерал-губернаторство (1832–1914): історія створення та діяльності, архівний комплекс і його інформативний потенціал / В. С. Шандра. – Київ: Ін-т історії України НАН України, 1999. – 144 с.
34. **Шандра В. С.** Генерал-губернаторства в Україні: ХІХ – початок ХХ ст. / В. С. Шандра. – Київ: Ін-т історії України НАН України, 2005. – 427 с.
35. **Шморгун П. М.** Національно-визвольний рух на Україні на початку ХХ ст. / П. М. Шморгун // Наукові праці з питань політичної історії: зб. наук. праць / наук. ред. Горшков В. П. та ін. – Київ: Вид-во Київ. ун-ту, 1992. – Вип. 173. – С. 3-12.
36. **Щербак Н. О.** Національне питання в політиці царизму у Правобережній Україні (кінець ХVІІІ – початок ХХ століття) / Н. О. Щербак. – Київ: ПЦ «Ризографіка», 2005. – 616 с.
37. **Ярмиш О. Н.** Каральний апарат самодержавства в Україні в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. / О. Н. Ярмиш. – Харків: Консум, 2001. – 284 с.
38. Центральний державний історичний архів України у Києві (далі – ЦДАУК). – Ф. 442. – Оп. 849.
39. ЦДАУК. – Ф. 442. – Оп. 631.
40. ЦДАУК. – Ф. 442. – Оп. 863.
41. ЦДАУК. – Ф. 442. – Оп. 859.
42. ЦДАУК. – Ф. 442. – Оп. 635.
43. ЦДАУК. – Ф. 442. – Оп. 855.
44. ЦДАУК. – Ф. 442. – Оп. 856.
45. ЦДАУК. – Ф. 442. – Оп. 836.
46. ЦДАУК. – Ф. 442. – Оп. 857.
47. ЦДАУК. – Ф. 442. – Оп. 638.

Надійшла до редкол.: 07. 11. 2017